

А. А. БУРЯЧОК
ПРО МОВУ ПОПУЛЯРНИХ ЖУРНАЛІВ

Питання культури мови завжди актуальне й постійно вимагає пильної уваги. Це й зрозуміло, бо чим досконаліша мова, тим легше нею спілкуватися, передавати всі, навіть найдрібніші відтінки думки. Взагалі, на підставі рівня культури мови визначають і загальний культурний рівень людини.

У піднесенні мовної культури українського народу велику роль відіграє наша преса. Спинімося, зокрема, на мовному оформленні таких українських журналів, як «Наука і суспільство» та «Ранок»¹. Їхня розмаїта тематика, а також стислість і популярність викладу цікавих, хоч і складних проблем науки й громадсько-політичного життя привертає увагу мільйонів читачів. Читаючи доступно написану наукову статтю, повідомлення або художній твір, люди разом з тим учаться правильно вживати вислови й звороти, засвоюють нові слова, нові терміни, удосконалюють лексико-стилістичні засоби вираження думки.

Якщо характеризувати мову зазначених журналів у цілому, то треба сказати, що останніми роками вона значно поліпшилась. Працівники журналів поновлюють у правах ті слова й терміни, що раніше мало або й зовсім не використовували в практиці. Так, журнал «Ранок» правомірно вживає в усіх значеннях термін *кермо*. Слово *руль* з'явилося вперше як дублет до *кермо* в Російсько-українському словнику 1948 р., де воно було вміщене в основному значенні, тимчасом як сфера функціонування терміна *кермо* була різко обмежена: пропонувалося вживати слово *кермо* тільки щодо човна, баржі тощо або в переносному значенні.

Цілком правомірним є надання переваги вживання слів *уболівальник* (Р) замість *болільник*, *праска* (Р) замість *утюг*, *річище* (НС) замість *русло*, *житлова* (НС а не *жила* площа, *залізнична мережа* (НС), а не *сітка*, *ешелон* (Р) поряд із *поїзд* замість *состав*.

Добре також, що в журналах уживають (хоч і не зовсім послідовно) слова *навчальний* (пор. *навчальний заклад*, НС) замість *учбовий*, бо останній не має в українській мові відповідного йому іменника.

Вводяться в обіг менш уживані, «поетичні» слова поряд із загальноживаними. Свіжістю, експресивністю віє від слів *буриштиновий* (Р), *смарагдовий* (Р), *намет* (Р), *стояти на чатах* (Р), *царина* (НС), *часопис* (Р) та ін. Активізується й функціонування слів *поступ* у значенні «прогрес» (НС), *родина* як синонім до *сім'я* (НС), *відсоток* (Р), *крамниця* (НС), *абетка* (Р), *кав'ярня* (НС) та ін.

Позитивним є також уживання фонетично закономірних форм *Запорізька* (а не *Запорозька*) Січ, *запорізькі* козаки. Більшість сучасних газет і журналів, на жаль, забувають про це та всупереч настанові «Українського правопису» 1960 р. вперто порушують тут чергування о з і в закритому складі. Отже, треба писати *запорожець*, але *запоріжця*, *запоріжцеві* і т. д., *запорізький*, *Запоріжжя* (однаково: як про *Запорізьку* Січ, так і про сучасний обласний центр).

Проте мусимо визнати, що працівникам розглянутих журналів треба ще докласти чимало зусиль, щоб мова цих видань стала зразковою, щоб із їх сторінок, як з чистої криниці, читачі черпали все чисте, добірне, все, що освіжає нашу мову, вдосконалює її, збагачує.

Спинімося спочатку на деяких (найголовніших) лексико-стилістичних вадах, недоречностях. Читаючи той чи інший номер «Ранку» або «Науки і суспільства», легко помітити, як редактори їх, захоплюючись деякими словами, забувають про існування синонімів. Так, безпідставно майже скрізь уживається займенник *котрий* у ролі відносного сполучника, замість властивіших для української мови *що* і *який*. Наприклад: «Послухати старих людей, *котрі* ще пам'ятають економію пана Гриневського» (Р); «Ведуться пошуки, *котрі* сприятимуть швидшому нарощуванню енергетичних потужностей країни» (НС); «Наука намагалася розкрити закони, *котрі* керують роботою крові» (НС).

Якщо йдеться про займенник *котрий*, то основна його функція — питальна (*котра*

¹ Для аналізу взято 10, 11 і 12 номери цих журналів за 1967 рік (далі подаватимемо скорочено НС і Р).

година?) з розподільно-числовим (*котрий із п'яти?*) та видільним (*котрий із них?*) значеннями. Крім того, *котрий* у розмовній мові використовують замість неозначеного займенника «хто-не-будь». Наприклад: «Підіть *котрий* та принесіть...» Звичайно, він уживається й у ролі відносного, але тоді, коли виникає потреба стилістичного урізноманітнення, тобто при наявності в тексті численних *що* та *який*.

Російське слово *древний* Російсько-український словник 1968 р. пропонує перекладати насамперед такими українськими відповідниками, як *стародавній*, *давній*, *прадавній*. Тим часом працівники журналів віддають перевагу *древній*, хоч у зазначеному словнику воно вміщене з ремаркою *рідко*. Ось кілька прикладів: «Ця *древня* споруда [Успенський собор] була зруйнована» (Р); *древній* рукопис, *древня* київська земля (Р); «Видубицький монастир... зберіг *древній* колорит» (Р); *древні* Таллін (Єгипет), *древні* укріплення, *древньоруська* пластика (НС). До таких улюблених словець належить також *секрет* і *зйомка*, хоч усі словники на першому місці подають *таємниця* й *знімання*, наприклад: перед, людиною ще багато... *секретів*, *секрет* вічної молодості (НС); у перерві між *зйомками* (Р); об'єкт *зйомки*, вартість *зйомки* одного погонного кілометра (НС).

Дивує те, що зі сторінок журналів зникло слово *тепер*. Замість нього зустрічаємо тільки *зараз*. Останнє має вужче часове значення і його доцільно вживати тоді, коли йдеться про дію чи стан, що має наступити або наступає безпосередньо після моменту мовлення: ходім *зараз* до хати, *зараз* же збирайтесь. А коли йдеться про значний часовий відрізок, то ліпше вживати слово *тепер*, наприклад: «Не той *тепер* Миргород» (Тичина); «Як живеться вам, що *тепер* поробляєте?» Отже в реченнях: «*Зараз* на Україні — 381 місто» (Р); «На земній кулі живе *зараз* 600 мільйонів чоловік» (НС); «Твори цього великого майстра і *зараз* вражають» (Р); «*Зараз* у лісах НДР над мурашниками натягують запобіжні каркаси» (НС) — за змістом точніше буде вжити слово *тепер*.

Бувають випадки використання слів у не властивому їм значенні. Так, назва *підлога* неправильно вжита замість *долівка* в контексті: «А на *підлозі* [печери] біліє громаддя масивного сталактиту» (Р); дієслово *протікати* вжито замість *відбуватися*; пор.: «Всіляко прагнула [людина] зрозуміти фізичну суть процесів, які в ньому [океані] *протікають*» (НС). Невиправданим є часте сплутування слів *пам'ятник* і *пам'ятка*. Перше слід уживати тільки щодо архітектурних або скульптурних споруд на пам'ять якоїсь особи (*пам'ятник* Шевченкові, *пам'ятник* на могилі), події (*пам'ятники* на честь перемоги), тоді як предмети матеріальної культури давнини (археологічні *пам'ятки*), а також твори стародавньої писемності («Слово о полку Ігоревім» — *пам'ятка* давньоруської літератури) треба називати *пам'ятками*. У зв'язку з цим словосполучення «поетичний *пам'ятник*» (НС) і «*пам'ятник* іконопису» (НС) неправомірні.

Особливо захопилися редактори «Ранку» словом *крупний*, скрізь уживаючи його замість слів *великий*, *видатний* тощо. Згадуваний словник російське *крупный* у першу чергу пропонує перекладати словом *великий* і тільки після цього з позначкою *рідко* подає *крупний*. Інші значення цього слова перекладаються словами *значний*, *важливий*, *видатний* і т. ін. Наприклад, *крупная* промисловість, *крупный* учений, *крупным* планом (кіно) перекладено так: *велика* промисловість, *видатний* учений, *великим* (*широким*) планом (кіно). А такі словосполучення, як *крупное зерно*, *крупный песок* словник насамперед перекладає словосполученнями *велике* (*грубе*) *зерно*, *великий* (*грубий*) *пісок* і тільки в кінці подає ще й *крупне зерно*, *крупний пісок*. Тим часом на сторінках журналу все вийшло навпаки.

Нерідко в названих журналах трапляються слова, які зовсім не властиві українській мові. Наприклад, у «Ранкові» знаходимо *ячейка*, *планіровка*, *косність*, які мають літературні відповідники *осередок*, *планування*, *відсталість*, *вид* у значенні «вигляд» тощо; редактори «Науки і суспільства» користуються словами *триножник*, *клікушествовати* та ін., хоч в українській літературній мові замість них годилося б уживати *триніжок* (*триніжник*), *несамовито* (*істерично*) *кричати*.

Російське *среда* словники перекладають словом *середовище*, а також словом *оточення*, коли йдеться про суспільно-побутові умови, у яких живе або працює хто-небудь.

Тому словосполучення *оточуюче середовище* (НС) є не що інше як тавтологія. До явищ тавтології слід віднести й уживання прийменника *стосовно* разом із *до*; наприклад: «Гамлетівське «бути чи не бути» *стосовно до* таллінської старовини постало не тільки перед міським архітектором...» (НС). У цьому реченні треба було вжити прийменник *щодо* або тільки саме *стосовно* без *до*.

Слід уживати природну для української мови повноголосну форму *деревяни*, а не *древляни* (Р). По-українському краще звучать *розшифрування* або *розшифровування* (коду), *приймання* (телевізійних програм), *належність* (до збірної команди), *півекіпаж* ніж *розшифровка* (НС), *прийом* (НС), *приналежність* (Р), *полу-екіпаж* (Р).

У ділянці морфології значною хибою нашої преси, у тому числі й названих журналів, є ігнорування настанов нормативних граматики правопису щодо відмінювання географічних назв в українській мові. Про це вже не раз писали. На жаль, «Ранок» і далі пише «з села Бортники (замість — Бортників) Київської області», «селяни м. Терни (замість — Тернів) Харківської губернії», «на острові Нова Гвінея» (замість — Новій Гвінеї), «у селі Нововасилівка» (замість — Нововасилівці) та ін. Трохи менше таких порушень у «Науці і суспільстві» Наприклад, правильно — «Замок на горі Киселівці» «залізничної станції Трієста»; але неправильно — «в селі Мезин» (треба — Мезині), «з села Нові Петрівці» (треба — Нових Петрівців).

Істотною вадою часописів, особливо «Ранку», в ділянці морфології є зловживання закінченням **-у(-ю)** в давальному відмінку іменників чол. роду II відміни, наприклад: великому сміливцю Васі Беляєву (Р), привітання колишньому Головному комісару (Р); товаришу Антонову (Р); професору Воронову (НС); хіміку-аналітику (НС); доручають М. П. Кравчуку (НС). Згідно з нормами української мови, зафіксованими в усіх граматиках української мови та в «Українському правописі» (1960 р.), виділені закінчення необхідно було замінити на **-ові** чи **-еві**. Як відомо, флексію **-у(ю)** використовують тільки як додаткову, паралельну, чергуючи її з **-ові (-еві)**. Наприклад: Петрові Петровичу Климчукові, товаришеві Семену Кравцеві і т. ін., тобто зі стилістично метою, щоб уникнути зайвих повторень, які втомлюють слух своєю одноманітністю. Не треба також зловживати аналітичними формами вищого й найвищого ступенів порівняння якісних прикметників там, де замість них можна використати синтетичні. Замість словосполучень *більш дрібний* (НС), *більш сприятливий* (Р), *найбільш досконалий* (НС), *найбільш вигідний* (НС) можна було вжити форми *дрібніший*, *сприятливіший*, *найдосконаліший*, *найвигідніший*.

Що ж до творення синтетичної форми найвищого ступеня, то тут, на щастя, не знаходимо форм типу *вища* (якість) у значенні «найвища» (порівн. рос. «высшее качество»), *кращий* (артист театру) в значенні «найкращий» (пор. рос. «лучший артист театра»). Але прикро вражає помилка, допущена в другому номері «Науки і суспільства»: від ад'єктивізованого дієприкметника *швидкодійчий* утворено найвищий ступінь порівняння *найшвидкодійоча* (електронно-обчислювальна машина). Тут, по суті, зроблена подвійна помилка: по-перше, дієприкметники, навіть ад'єктивізовані, не мають ступенів порівняння; по-друге, найвищий ступінь тут утворено додаванням префікса **най-** не до вищого ступеня, як вимагає правило, а до звичайного. Отже, вийшло щось ніби *найшвидкий* замість *найшвидший*. Звичайно, у цьому словосполученні найкраще підійшов би прикметник *швидкісна*.

У ділянці стилістичного синтаксису великою вадою сучасної преси, у тому числі й названих журналів, є зловживання прийменником *по*, що веде до утворення штампів, непотрібної багатослівності, яка зрештою затемнює думку й перешкоджає читачеві в безпосередньому схопленні змісту висловлення. Ось кілька стилістично неокочирних речень, насичених канцелярським штампом *роботи по*, які наводимо з однієї невеликої статті дванадцятого номера «Ранку»:

«Тільки тоді, коли Софія в 1934 році *зробилась* (?) архітектурно-історичним заповідником, стали можливі *роботи по дослідженню* архітектури... В 1935 році розпочались *роботи по реставрації* стінного розпису... 12 років... тривали *роботи по реставрації* фресок і

мозаїки Софії... І зараз (?) не припиняються роботи по збереженню і охороні пам'ятника: лагодиться покрівля на куполах (?)».

У першому реченні замість неправильно вжитого дієслова зробилась слід було використати *стала*, а головне речення змінити хоча б так: «можна було розпочати дослідження архітектури...» Наступні речення ліпше звучали б, наприклад, у такій формі: «У 1935 році розпочато працю над реставрацією...; 12 років... тривала реставрація фресок...; І тепер не припиняється праця над збереженням та охороною пам'ятника: лагодиться покрівля на банях». Отже, можна зовсім уникнути надокучливого *роботи по* й стилістично урізноманітнити будову речень.

Прийменник *по* та його супутник *робота* можна зовсім опускати без шкоди для змісту речення й передавати родовим відмінком. Наприклад: лабораторія реставрації давніх книг (а не — *по реставрації* — Р); революціонування Чорноморського флоту (а не — *робота по революціонуванню* — Р); на реставрацію цієї споруди асигновано 200 тис. крб. (а не — *на реставраційні роботи по цій споруді* — Р); промисловий центр переробки каменю (а не — *по переробці* — НС); майстер виготовлення музичних інструментів (а не — *по виготовленню* — НС).

Замість прийменника *по* можна використовувати такі прийменники: 1) *щодо*, напр., розроблені рекомендації *щодо* значного поліпшення... (а не — *по значному поліпшенню* — Р), заходи *щодо* управління виробництвом (а не — *по управлінню* — НС); 2) *над*, напр., дослідження *над* удосконаленням (а не—*по удосконаленню*— Р); 3) *з*, напр., Директиви... з п'ятирічного плану (а не — *по п'ятирічному* — НС); учасники наради з цього питання (а не — *по цьому питанню*); 4) *для*, напр., комісія *для* оцінки робіт (а не — *по оцінці* — Р); 5) *у справі (справах)*, напр., комісія *у справах* Юнеско (а не — *по Юнеско*); Комітет *у справі* преси (а не — *по пресі*) або просто: Комітет преси; 6) *за*, напр., температура + 12 *за* Цельсієм (а не — *по Цельсію* — Р); крок *за* кроком (а не — *по кроку* — НС) та ін.

Нерідко, особливо в «Ранку», трапляються випадки неправильного граматичного узгодження й керування слів. Наприклад: півтора *рази* (Р) (треба — *раза*); Василь дістався Бахмача (Р) (слово *дістався* вимагає прийменника *до*); згідно *умов* (треба — *з умовами*) Брестського миру (Р); і між *них* (треба — *ними*) — тендітна постать дівчини (Р); багатства, добуті лише *за радянські часи* (НС) (треба — *за радянських часів*); не хотілось навіть звертати *увагу* (треба — *уваги*) на... факти (НС); казку про птаха *Фенікс* (НС) (треба — *Фенікса*).

Нерідко подибуємо несумісні щодо змісту поєднання слів, стилістично незграбні, а то й незрозумілі речення. Наприклад: «Пуд як міра зник разом з методами праці, за яких трудовий доробок вимірювався мізерною цифрою — 16 кілограмів» (НС). Тут сполучні слова «за яких», що виражають часове значення, недоречно поєднані з «методами праці», які не означають якогось часового поняття.

Далі, неприродними для української мови є поєднування безособових форм на **-но, -то** з орудним діяча. Такі конструкції, як «*Державою було відпущено 7 кілограмів золота...*» (Р); «*Редакцію «Повісті» здійснено Сильвестром...*» (НС) слід було замінити на «*Держава відпустила 7 кілограмів золота...*», «*Редакцію «Повісті» здійснив Сильвестр*». У реченні «*Останнім часом уряд запровадив чимало заходів...*» (Р) несумісні за змістом слова *запровадив* і *заходи*. Не можна будувати і таке словосполучення: *напровесні, в квітні* (Р), бо *квітень* — це вже другий місяць весни, а не ранньовесняний. У контексті «*Це [застиглі морські хвилі] творення води давніх, доісторичних епох*» (НС) замість слова *творення* слід було вжити *творіння*. Зовсім незрозумілий зміст такого речення: «*Арсенал так званої «легалізованої зброї»... далеко не вичерпується застосуванням куль, які вибухають в цілі автоматичні карабіни з притамованим звуком*» (Р). А ось приклад стилістично незграбного речення, насиченого дієприкметниками теперішнього часу на -ючий: «*Воронов прагнув... нанести різкий, збуджуючий удар по згасаючих уже органах і системах*» (НС).

Прикро, що ці журнали часто допускають фонетико-орфографічні помилки, у чому велика вина коректорського складу. Наприклад, у «Ранку» виявлено: *перельот* (треба —

переліт), *Григор'єва* (треба — *Григор'єва*), *мисливці* (треба — *мисливці*), *кастрюля* (треба — *каструля*), *Євтіхійович*, *єпископ* (треба — *єпископ*)². По-українському також *чотирибальний*, а не *чотирьохбальний* (шторм) — Р, *фізик-хімік* або *фізхімік*, а не *фізико-хімік* (НС).

А ось кілька прикладів фонетико-орфографічних помилок, помічених в журналі «Наука і суспільство»: *бліки (набір) гирь*, *перикардіт*, *абзацем*, *племенний (союз)*, *зльотна (вага)*, *викос*, *застрягла* та ін.

Дуже неприємно вражають слух читача (та й важко язиком повернути) штучні нагромадження приголосних. Це суперечить милозвучності української мови. Наприклад: фотографій *й* (треба — *i*) малюнків (НС); живуть *в* (треба — *y*) Бразилії (Р). Так само важкий для вимови і збіг голосних, наприклад: болота *i* (треба — *й*) обводнені напівпустелі (Р); вирує *i* (тут краще — *та*) іскриться (Р); кровообігу *y* (треба *в*) здорової людини (НС); до учених (НС) (треба — вчених).

Немилозвучні також словосполучення *але лиш* (треба — *тільки*) клопітке (НС), приїхала з (треба — *зі*) Львова (НС), природознавчих *та* (треба — *i*) технічних наук (НС). Замість *зітовхувати* (НС) милозвучніше було б *зіштовхувати*.

Отже, працівникам указаних журналів необхідно уважніше приглядатися до словесного матеріалу й відбирати тільки те, що найточніше передає зміст думки й відповідає духові та законам української мови. Тільки тоді можна бути певним, що мова цих журналів виграватиме всіма барвами й відтінками, буде могутнім чинником у піднесенні культури мови.

² Див. А. А. Бурячок, Л. С. Паламарчук та ін.. Довідник з української орфографії та пунктуації, К., 1964, 5, п. 3.